

KULTURMILJÖUTREDNING 2022

Malin Clarke

BERTE QVARN

Hallands län, Slöinge socken, Berte 3:1 m fl

RAPPORT KULTURMILJÖ HALLAND 2022:68

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM

Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland

Uppdragsverksamheten, Halmstad 2022

Kulturmiljöutredning 2022

Bild framsida: Äldre foto från Berte, Berte Qvarns arkiv

Layout: Kulturmiljö Halland

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet

DNR: 2022-315

INNEHÅLL

Inledning.....	2	Ekonomibyggnad "Brostugan"	23
Bakgrund och syfte.....	2	Rekommendationer.....	24
Metod	2	Förslag till skydds- och varsamhetsbestämmelser	25
Förutsättningar och skydd.....	2	Källor.....	26
Bertes historia	4		
Bertegårdarna	4		
Kvarnverksamhetens expansion	4		
Turbindrift och industrialisering	5		
Beskrivning och karaktärisering	7		
Området	7		
Bebyggelsen inom planområdet	11		
Kulturhistoriskt sammanhang och värde	18		
Känslighet och tålighet	19		
Kulturhistoriska värden i bebyggelsen	21		
Kontor	21		
Magasin	21		
Silo	22		
Kvarn/reneri	22		
Renseri/f.d magasin	23		
Verkstad	23		

INLEDNING

Bakgrund och syfte

Kulturmiljö Halland har fått i uppdrag av Falkenbergs kommun att utföra en kulturmiljöutredning över Berte Qvarn, Berte 3:1 m fl.

Falkenbergs kommun arbetar just nu med att ta fram en detaljplan för Berte 3:1 m.fl. Planen syftar till att ge planstöd åt befintlig verksamhet, men också att ge möjlighet till framtida expansion. Inom planområdet bedrivs idag livsmedelsproduktion.

Utredningen ska innehålla en allmän genomgång av kulturmiljön samt en specificering av vilka byggnader samt karaktärsskapande drag i miljön som bör tas tillvara för att områdets kulturhistoriska värden ska kunna säkerställas. Utredningen ska dessutom ge förslag till skydds- och varsamhetsbestämmelser för de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna.

Utredningen har utförts av bebyggelseantikvarie Malin Clarke, augusti-oktober 2022.

Metod

Området och byggnaderna har undersökts på plats samt dokumenterats genom digital fotografering. En översiktlig historik har sammanställts för att belysa byggnadernas betydelse i ett historiskt sammanhang. En fördjupad kulturhistorisk värdering har genom-

förts med utgångspunkt i Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och värdebärande karaktärsdrag har därefter pekats ut. Förslag till planbestämmelser för att skydda de identifierade värdena tagits fram.

Förutsättningar och skydd

Kulturmiljölagen

I kulturmiljölagens inledande kapitel fastslås att ”det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och ansvaret delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas”. Kulturmiljölagen skyddar även fornlämningar.

Riksintresse (MB kap 3)

Kulturmiljön är av riksdag och regering utpekad som ett allmänt intresse. I miljöbalkens inledande kapitel anges att den ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Berte kvarn ligger inom riksintresse för kulturmiljövården (Vastaddalen N22) där Berteområdet är utpekad som en del av uttrycket för riksintresset.

Motivering för riksintresset är:

Odlingslandskap med kontinuitet från förhistorisk tid, med huvudsaklig karaktär av slättbygd från tiden efter laga skiftet som genomfördes vid 1800-talets mitt. (Fornlämningsmiljö, Kyrkomiljö, Kvarnmiljö).

Uttryck för riksintresset är:

Stort inslag av förhistoriska lämningar såsom högar, varav en del är monumentala, övertorvade stensättningar, hålvägar och skålgropskomplex. Jordbruksbebyggelse från 1800-talet, torp från 1700- och 1800-talet i de kustnära utmarkerna. Partier med hävdade äldre ängs- och hagmarker, fågator, åkrar med röjningsrösen, ädellövskogar m m. Kyrka och storgårdar med medeltida ursprung. Unik kvarnanläggning vid Berte.

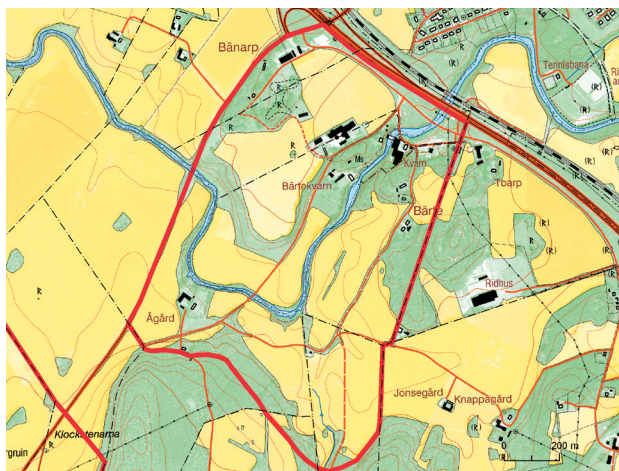
Kulturmiljöprogram

Berteområdet är utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö i Kulturmiljöprogram för Falkenbergs kommun (36 Berte kvarn) där följande riktlinjer anges:

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Eventuella byggnader för jordbrukets och kvarnens behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärsskapande landskapselement såsom vägnät med broar, stenmurar, kvarnlämningar mm bör vårdas och bevaras.

Plan- och bygglagen (8 kap)

Ur kulturmiljösynpunkt har bebyggelsen skydd genom plan- och bygglagen (PBL) då byggnaderna i miljön tillsammans är utpekade som kulturhistoriskt värdefulla i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister (Klass A). All bebyggelse ska hanteras varsamt vid förändring enligt PBL 8 kap, 17 §. Hus utpekade i inventeringen är också att betrakta som särskilt värdefulla och får inte förvanskas enligt PBL 8 kap, 13 §. Vidare ska byggnadsverk som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt underhållas så att de särskilda värdena bevaras enligt PBL 8 kap 14§.

Den röda markeringen visar det område som pekats ut som särskilt värdefullt i Kulturmiljöprogrammet för Falkenbergs kommun.

Översiktskarta över området. Den röda ringen markerar Berte Qvarn.

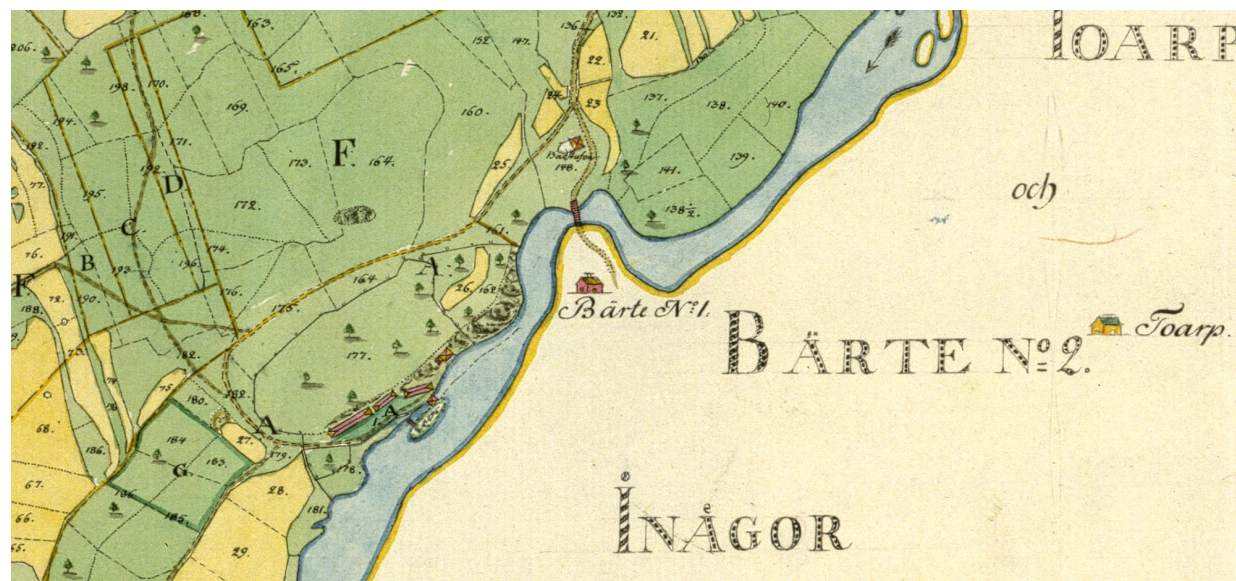
BERTES HISTORIA

Bertegårdarna

Berte ligger i Slöinge socken, söder om det som idag är Slöinge samhälle. Det finns belägg för att det bedrivits kvarnverksamhet vid Berte i Suseån sedan åtminstone 1569 då en kvarn tillhörande Slöinge kyrka omnämns i Lunds stifts landebog. Dagens kvarn- och jordbruksmiljö har sitt ursprung i två separata gårdar med tillhörande kvarnar, en på vardera sida Suseån. Kyrkokvarnen låg nordväst om Suseån vid det som senare skulle benämnas Berte Toresgård eller Berte nr 2 och på den sydöstra sidan låg en kvarn av jordnatur frälse, senare Berte Andersgård, eller Berte nr 1.

1700-talets skifteskartor visar att Bertegårdarna trots det gemensamma namnet inte var en by i den bemärkelsen att de tillhörde samma skifteslag. Istället utgjorde Suseån en naturlig gräns där Berte nr 1 låg i skifteslag med Toarps by och Berte nr 2 med Slöinge och Bänarp. Gårdarna var inriktade på jordbruk och kvarnarna var förmodligen små skvaltkvarnar, en vanligt förekommande kvarntyp vid de halländska vattendragen.

Det var först kring mitten av 1800-talet under tvillingarna Anders och Bengt Gudmundssons ledning som grunden lades för den utveckling som kom att leda till dagens industri. Bröderna var uppväxta på Berte Toresgård, kyrkohemmanet som redan då brukats av samma släkt i flera århundrade. År 1839 köpte Bengt Gudmundsson Berte Andersgård med tillhö-

Utsnitt ur storskifteskartan från 1700-talet. Väster om Suseån låg Berte Toresgård på samma plats som idag. Öster om Suseån låg Berte Andersgård på den plats där Berte kvarn senare uppfördes. Lantmäteriet.

rande kvarn med två par stenar vilket innebar att båda Bertegårdarna kom i familjens ägo. Då Bengt blev invald i riksdagen kom tvillingbrodern Anders som bodde kvar på Berte Toresgård att sköta gårdarna. Kvarnverksamheten bedrevs därefter huvudsakligen på Berte Andersgård som låg på den plats där Berte kvarn idag ligger. Kvarnen på Berte Toresgård byggdes om till sågkvarn men några år senare flyttades kvarnstenarna till Berte Andersgård och den gamla kvarnbyggnaden blev mejeri.

Kvarnverksamhetens expansion

Familjen hade under flera år försökt friköpa kyrkohemmanet Berte Toresgård där de hade åborätten men utan framgång. Under 1860-talet togs driften av gårdarna över av Nils Johan Stenström som var gift med Augusta Gudmundsson, Anders Gudmundssons äldsta dotter. Han fortsatte denna process och 1872 friköptes Berte Toresgård efter att en kunglig förordning 1863 gjort det möjligt för åbor att köpa ut kyrkohemman. Kommande period blev

en expansiv fas för både jordbruket och kvarnverksamheten där man följde teknikutvecklingen och satsade på att modernisera anläggningen.

Den gamla kvarnen på Berte Andersgård ersattes med en ny kvarn 1868-69 som följande år byggdes till ytterligare. Kvarnen var modern i jämförelse med skvaltkvarnen och fick murad gråtensfot med överbyggnad i tre våningar av timmer och korsvirke. Kvarnen drevs med två vattenhjul och hade tre par sammalsstenar ett par grynstenar, en engelsk skalsten en siktlista och en grynsorterare. Man malde inte bara för husbehov utan levererade produkter till närliggande handelsbodar, men även till Falkenberg och Halmstad. Av handlingar framgår att både kvarn och mejeri även nyttjades av bönder i omkringliggande socknar. En avgörande faktor för kvarnens framgång och utveckling var järnvägens tillkomst. Nils Johan Stenström var aktiv i järnvägsfrågan och år 1886 drogs Mellersta Hallands järnväg genom Slöinge där ett stationshus placerades.

Turbindrif och industrialisering

År 1887 ersattes kvarnens vattenhjul av turbiner. Kvarntekniken hade vid denna tid utvecklats ytterligare och man valde därför att ersätta den befintliga kvarnen med en ny modern automatisk valskvarn. Året därpå uppfördes även en magasinsbyggnad, sammanbyggd med kvarnen. I slutet av 1800-talet installerades en likströmgenerator som drevs av turbinerna. Följande år gjordes kontinuerliga ombygg-

Kvarnen till höger i bild. Bilden är tagen före 1899. Magasinet intill bron är inte uppfört, istället skymtar Berte Andersgårds manbyggnad bakom träden. Berte Qvarns arkiv, Hallands näringslivs arkiv

nader och moderniseringar av kvarnen i samband med att kvarnteknikens utveckling gick framåt.

Under samma period utvecklades även lantbruksdriften på Berte. Utöver de båda Bertegårdarna brukade familjen Stenström även Slöinge 4, Bänarp 1, samt tre gårdar i Toarp. Då kvarnrörelsen kommit att koncentreras till Berte Andersgård valde man att låta jordbruket fokuseras till Berte Toresgård där man kom att uppföra ett flertal nya ekonomibyggnader för jordbrukets behov under 1800-talets andra hälft.

Magasinet i förgrunden med kvarnen bakom till höger samt kontoret till vänster. Berte Qvarns arkiv, Hallands näringslivs arkiv

Foto från 1914. Ytterligare utbyggnader har skett i anslutning till kvarn och magasin. Berte Qvarns arkiv, Hallands näringslivs arkiv

Efter Nils Johan Stenströms bortgång 1893 beslutades det att familjeföretaget skulle drivas vidare som aktiebolag och 1895 bildades därmed Berte Qvarnaktiebolag. 1899 revs den äldre gårdsbebyggelsen på Berte Andersgård och ersattes med ett nytt modernt kontor uppfört i tegel och den gamla gårdstomten omvandlades därmed till en renodlad industriell anläggning. Ungefär samtidigt investerades det i en ny mejeribyggnad på andra sidan ån, vilken drevs med hjälp av kvarnens turbiner genom linöverföring. Berte hade anställda statare som arbetade på kvarnen och i lantbruket och i slutet av 1800-talet uppfördes därför arbetarbostäder en bit därifrån på Toarps mark, de så kallade Möllarehusen.

På 1950-talet genomgick kvarnindustrin i Sverige en ekonomisk kris och antalet kvarnar minskade kraftigt. Berte Qvarn överlevde dessa krisår och fortsatte produktionen samtidigt som kvarnen utvecklades med bland annat en ny modern silo samt en torkanläggning. På 1960-talet köpte Olof Stenström ett nedlagt slakteri i Slöinge och startade Sia Glass AB som ett dotterbolag till Berte Qvarn.

Kvarnen har regelbundet byggts om och moderniserats genom åren och en av de större förändringarna på senare tid är den havrekvarn som anläggningen kompletterades med 2021. Kvarnen har under hela dess dokumenterade historia ägts och drivits av samma familj. Idag ligger Berte Qvarn organiserat under holdingbolaget Bertegruppen AB som även äger Berte gård AB och Sia Glass AB. I Bertegruppen ingår även Berte museum och Bertebos stiftelse.

Foto från ombyggnaden 1923. Berte Qvarns arkiv, Hallands näringslivs arkiv

Ovan: Berte Qvarns personal framför kvarnen. Berte Qvarns arkiv, Hallands näringslivs arkiv

BESKRIVNING OCH KARAKTÄRISERING

Området

Berte Qvarn ligger söder om Slöinge samhälle, öster om Suseån som slingrar sig genom jordbrukslandskapet. Kvarnen ligger alldeles intill Suseån och nås via en äldre stenvalvsbro. Området består av ett flertal industribyggnader från olika tidsperioder, varav flera är sammanbyggda med varandra. Kvarnen omges av ett böljande jordbrukslandskap med välbevarade inslag i form av odlingsmark, vägar och stengårdsgårdar. I huvudsak präglas landskapet och kulturmiljön av de förändringar som skedde i samband med Laga skifte då gårdar flyttades till nya lägen och åkermarken slogs samman till större sammanhängande brukningsytor. Gårdarna ligger spridda i landskapet och det finns även ett flertal torp och arbetarbostäder med koppling till Berte. Väster om Suseån ligger Berte Toresgård som utgör en välbevarad gårdsmiljö med manhus från 1843 samt ett flertal påkostade ekonomibygnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I trädgården står två resta minnesstenar med inskriptioner varav den ena troligtvis utgörs av en sten från det närliggande förhistoriska gravfältet. Här finns även en rekonstruerad skvaltkvarn som visats på industriutställningen i Halmstad 1912.

I anslutning till gården, på andra sidan gamla landsvägen, ligger ekonomibygnader tillhörande Bertes lantbruk vilka uppfördes under tidigt 1900-tal och

Ovan: Ekonomibygnad och stenpollare med kedjor längs Suseån, på motsatt sida kvarnen.

Överst t.v: Kvarnanläggningen sedd från nordost. Den röda tegelarkitekturen dominerar intrycket från detta håll.

Nederst t.v: Stenvalvsbron över Suseån, uppförd på 1870-talet.

utgjorde en egen gren av verksamheten. Byggnaderna är påkostade och utgörs av ett särpräglad portlider och en stor ladugård samt ett något modernare svinhus i tegel en bit därifrån. Väster om ekonomibyggnaderna ligger en dunge med ekar samt ett gravfält bestående av högar och stensättningar. Norr om gravfältet finns ett f.d. ridhus där arbetslivsmuseet Berte Museum inryms. Här på en höjd ligger även den gamla inägomarken till Berte, Slöinge och Bänarp som än idag odlas. På samma sida om ån, i nära anslutning till kvarnen, finns ett före detta mejeri i rött tegel som tillhör Berte vilket idag fungerar som bostad.

Öster om Suseån, på samma sida som kvarnen, löper en grusväg söderut, förbi bostadshuset Fäbacken, ett äldre torp samt två näst intill identiska arbetarbostäder från tidigt 1900-tal med gemensamt uthus.

1. Berte Qvarn 2. Berte Toresgård 3. Ladugården 4. Fäbacken 5. Arbetarbostäderna
6. Ekdunge/gravfält 7. Mejeriet 8. Berte Museum

Ovan t.v: Portlidret vid det äldre ladugårdsområdet till Berte Toresgård. I bakgrunden syns ladugården.

Ekonomibyggnader intill det gamla mejeriet.

Berte Toresgård ligger i dalgången intill Suseån.

Kvarnen med dess karaktäristiska röda tegelbyggnader invid Suseån.

1. Kontor 2. Magasin 3. Silo 4. Laboratorium/personalutrymme 5. Kvarn/reneri 6. Renneri/f.d magasin 7. Nyare säckmagasin
8. Verkstad 9. Äldre ekonomibyggnad (brostugan) 10. Laboratorium 11. Utkastning och råvarulager 12. Havrekvarn
Den streckade linjen markerar gränsen för planområdet.

Bebyggelsen inom planområdet

Kontoret (1)

Kontoret är uppfört 1899 och fungerade då även som bostad för kvarnmästaren samt ogift personal. Byggnaden har en villalikhande karaktär och är exteriört mycket välbevarad då det inte skett några större förändringar sedan uppförandet. Den är orienterad i nord-sydlig riktning med en vinkel mot väster. Byggnaden är i en och en halv våning med sadeltak och vilar på en grund av kvaderhuggen granit. Fasaderna utgörs av rött tegel och har enkla dekorativa inslag så som en våningsavskiljande gördelgesims samt små runda fönster i gavelpetsarna. Fönsterna är sidohängda korspostfönster i trä, målade i en grågrön kulör, med stickbågsvalv i ovankant där flertalet är ursprungliga och i gott skick. I fasaden sitter även flera blindfönster som kompletterar övriga fönster för att skapa symmetri i fönstersättningen. Huvudentrén finns på västra fasaden och består av en pardörr med överljus i ett stickbågsformat valv. Taket består av skivtäckt röd plåt med ståndränna och mot väster och öster finns takkupor med tre fönster i varje. Takfoten är nätt och består av pärlspontspanel som vilar på figursågade takfotstassar. På nocken sitter två skorstenar i gult tegel som troligtvis är ommurade men bidrar till byggnadens symmetriska uttryck. På entrésidan finns en terrass i samma kvaderhuggna granit som grunden.

T.v: Kontoret från nordväst. Här syns huvudentrén och stenterassen.

Nederst t.v: Kontoret från nordost. På gaveln samt på långsidan syns blindfönstren som placerats för att få symmetri i fönstersättningen.

Nederst t.h: Detalj av takfoten. Här syns de profilerade takfotstassarna och undertaket pärlspontspanel. Notera även fasadens mönstermurning.

Magasin (2)

Magasinet är uppfört någon gång kring sekelskiftet 1900. Det ligger i områdets norra del, närmst stenvalvsbron och är utmärkande för området då det är väl synligt i landskapet. Byggnaden är i tre våningar med vind under ett brant sadeltak. Taket täcks av silverfärgad, troligtvis galvad, falsad skivplåt. Byggnaden vilar på en sockel av kvaderhuggen granit och är likt övrig bebyggelse från tiden runt sekelskiftet uppmurad i rött tegel med fasaddekor i form av horisontella band, gördelgesims, fältindelade pilastrar samt två gesimser under takfoten med små fält däremellan. Högst upp på den norra fasaden står ”Berte Qvarn AB.” Längs takfoten löper även en tandsnittsfris. De många runda ankarlutnen på fasaden som är grupperade tre och tre utgör även dessa ett dekorativt inslag. Mot öster sitter spröjsade gjutjärnsfönster samt en vertikal rad med blinderingar där det tidigare funnits fönster. Gjutjärnsfönster finns även högst upp på den västra gaveln samt i sockeln. Centrerat på den östra gaveln i bottenvåningen sitter en äldre träport.

T.v: Magasinet sett från nordväst. Här syns de runda ankarlut som bär upp spannmålsbehållare inuti byggnaden.

T.h: Magasinets östra gavel med gjutjärnsfönster samt en äldre port.

Silo (3)

Magasinet är i söder sammanbyggt med en hög silo uppförd 1959 och ritad av Skånska cementgjuteriet AB. Byggnaden skiljer sig mot den intilliggande tegelbebyggelsen genom sin enkla funktionalistiska framtoning. Den består av ett högre torn i öster och en något lägre byggnadskropp åt väster, båda med avskalade fasader i grå betong där den östra delen utsmyckats med enkla pilastrar längs hörnen. Fönsterna består av enkla och regelbundet placerade kvadratiska enluftsfönster. Tornet avslutas överst med ett avfasat parti. På byggnadens tak sitter den karaktäristiska neonskylten för Berte Qvarn vilken utgör ett landmärke i närområdet.

Personalutrymme/laboratorie (4)

Mellan silon och kvarnen ligger en tillbyggd byggnadskropp av modernare karaktär som innehåller laboratorium och personalutrymme. Fasaderna är i rött tegel med enkla stickbågsformade fönster och utformningen knyter an till äldre omkringliggande bebyggelse. Taket är tillsynes platt. Bottenvåningen uppfördes under 1980-talet och påbyggdes med fler våningar under 2017. På västra sidan mot Suseån finns en balkong med spiraltrappa.

Ovan: Silo och tornet från nordost. Här syns de regelbundet grupperade fönstren.

Ovan t.v: Den stora neonskylten utgör ett landmärke i omgivningen.

Nederst t.v: Senare tillbyggnad med personalutrymme/laboratorie. Tegelfasaderna och de stickbågeformade fönstren knyter an till den äldre bebyggelsen.

Kvarn och renseri (5)

Den äldre kvarnen utgör områdets äldsta byggnad, men den är om- och påbyggd i flera etapper genom åren. Den uppfördes 1887 och var då i två våningar på en hög kvaderhuggen stenfot. Redan 1909 genomfördes en förnyelse av kvarnen då maskineriet byttes ut. Några år senare, 1925, gjordes en påbyggnad och kvarnen höjdes 8 meter. 1929 utökades byggnaden åt sydost med ett renseri.

Den äldsta delen ligger invid Suseån och utgörs av en hög sockel i grovhuggen granit med rundbågeformade tvådelade fönster. Byggnaden är utöver sockelvåningen i fyra våningar med vind under ett flackt sadeltak. Fasadpartiet mot ån är i två olika röda tegelsorter vilket visar de olika påbyggnadsetapperna. Fasaden har vissa mönstermurade klassicerande detaljer så som lisener med kapitäl längs hörnen och en tandsnittsfris längs takfoten.

Byggnadens östra del från 1929 är uppmurad i ett något mörkare tegel, men anluter stilmässigt till kvarnen i väster. Även här sitter gjutjärnsfönster och centrerat på gavelfasadens bottenvåning finns en äldre port i trä med diagonal panel. Över porten finns två stentavlor som berättar om uppförandeår samt tillbyggnadsår. Byggnaden har småspröjsade gjutjärnsfönster med flackt bågformade valvbågar. På båda gavlarna finns ett flertal runda och regelbundet placerade ankarlut.

Interiört är kvarnen kraftigt ombyggd och inrymmer idag ett modernt maskineri.

Kvarnen sedd från andra sidan Suseån. De nedre våningarna utgör den äldsta delen av byggnaden. Skiftningarna i teglets kulör berättar om de olika tillbyggnadsetapperna.

Mot öster har kvarnen ett annat uttryck med en mer avskalad arkitektur samt mörkare tegel. Denna del är uppförd på 1920-talet. Över den robusta träporten sitter två stentavlor som berättar om byggnadsåren.

Renseri/f.d magasin (6)

I vinkel mot kvarnen, söder om denna ligger ett äldre magasin där de äldsta delarna är från 1888. Det uppfördes för förvaring av mjöl i säck och delar av byggnaden har fungerat som verkstad. Fasaderna är i rött tegel och bär tydliga spår av flera om- och tillbyggnadsetapper. Taket är ett sadeltak som täcks av omålad bandplåt. Byggnaden har försetts med olika fönstertyper, både gjutjärnsfönster och träfönster. På fasaden som vetter mot Suseån har flera fönsteröppningar murast igen. Byggnadens norra del som ligger i anslutning till kvarnen är ombyggd till ett renseri och en modern högre byggnadskropp i ljus plåt skjuter upp genom taket. Den södra delen står oanvänd. Det gamla magasinet är sammanbyggt med modernare magasinsbyggnader i tegel samt i röd plåt (7)

Det stora magasinet som delvis är ombyggt till renseri.

Garage/verkstad (8)

Denna byggnad uppfördes 1964 efter ritningar av Gösta Fredblad och Hugo Höstrup. Byggnaden var ursprungligen lastbilsgarage och verkstad, men numera fungerar den endast som verkstad. Byggnaden är i rött tegel med flackt sadeltak av korrugerad eternit. Mot Suseån finns en rad med fönster, dessa är sidohängda i trä och målade i vit kulör.

Verkstaden från 1964 ligger i områdets sydvästra del, intill slänten mot Suseån.

Ekonomibyggnad "Brostugan" (9)

Nordväst om stenvalvsbron ligger en liten ekonomibyggnad kallad "Brostugan" vars ursprungliga användning är okänd. Byggnaden vilar på en grund av granit och har fasad av slamfärgsmålade locklistpaneler. Byggnaden har enkla bräddörrar och små smala fönsteröppningar som satts igen. Taket är ett sadeltak som täcks av korrugerad eternit.

Övrig bebyggelse

Områdets västra del domineras av modernare industribyggnader från senare år. I nordväst ligger en liten laboratoriebyggnad (10) som är uppförd i rött tegel för att knyta an till den äldre industribebyggelsen. Söder om denna, i anslutning till det gamla kvarnområdet ligger en storskalig byggnad i ljus plåt som innehåller utlastning och råvarulager (11). Intill denna står tre höga silor för råvaror. En bit öster om övrig bebyggelse finns områdets nyaste tillskott, en havrekvarn uppförd 2021 med tillhörande silor för råvaror (12). Även denna byggnad har ett storskaligt industriellt uttryck med fasader i ljusgrå plåt. Intill havrekvarnen står ett stort tält samt en äldre lada som är en rest från gården som fanns på platsen före havrekvarnen uppfördes.

Överst t.v.: Den s.k. Brostugan, en enkel rödfärgad ekonomibyggnad (9).

Överst t.h.: Silor för råvaruförvaring i anslutning till utlastningen (11).

Nederst: Havrekvarnen i områdets östra del, uppförd 2021 (12).

Laboratoriebyggnad (10) som uppförts i rött tegel för att knyta an till den äldre bebyggelsen i väster.

I mitten av bilden syns utlastningsbyggnaden, till vänster om denna finns tre stora råvarusilor.

KULTURHISTORISKT SAMMANHANG OCH VÄRDE

Kulturmiljön kring Berte består av kvarnen och Suseån, lantbruk med tillhörande bebyggelse samt omkringliggande odlingslandskap. Det kulturhistoriska värdet tar sig uttryck på platsen genom de större sammanhangen där kulturlandskap och bebyggelse från olika perioder samspekar, men även på detaljnivå där bebyggelsens arkitektur, murar och andra anlagda element är av stor vikt för karaktären.

Lång kontinuitet och lokal betydelse

Berte Qvarn har en mycket lång kontinuitet på platsen och har haft stor betydelse för bygden under lång tid, både genom dess funktion som kvarn men även som arbetsplats. Dagens kvarnområde berättar om utvecklingen från skvaltkvarn till industriell anläggning där 1800-talets industriella revolution samt järnvägens tillkomst banade väg för en expansion av verksamheten. Att kvarnen fortfarande är i drift förstärker möjligheten till avsläpbarhet och förståelse av dess funktion.

Tidstypisk industriarkitektur

Den påkostade och arkitektoniskt intressanta industribebyggelsen i rött tegel speglar främst tiden kring sekelskiftet 1900 då den industriella utvecklingen tog fart och verksamheten blomstrade. De röda oputsade tegelfasaderna med murade listverk och friser, s.k Rohbau, är typiska för industribebyggelse från

Kvarnområdet sett från nordost. Denna siktlinje präglas av den äldre bebyggelsen i områdets västra del, Suseån samt stenvalvbron och är viktig för upplevelsen av kulturmiljön.

denna tid då industrialismen bidrog till en mer storskalig tegelproduktion, samtidigt som man lade stor vikt vid det arkitektoniska uttrycket hos bebyggelsen. Områdets påkostade uttryck förstärks av de många terrasskanter och murar i natursten som är anlagda kring bebyggelsen och främst i anslutning till slänterna mot Suseån.

Avläsbara årsringar

Likt många äldre industrier har verksamheten ändrat karaktär över tid och bebyggelsen har byggts om och till kontinuerligt från 1800-talets slut och framåt. Om- och tillbyggnaderna av de äldre indu-

stribyggnaderna är avläsbara genom skiftningar i teglet och även dessa årsringar har ett värde då de visar på hur bebyggelsen förändrats i takt med nya industriella innovationer. Detta speglas även genom senare tillkomna byggnader så som den höga funktionalistiska betongsilon med neonskylten på taket.

Större sammanhang

Tillsammans med Berte Toresgård som ligger utanför planområdet utgör kvarnen en del i uttrycket av ett vidare kulturhistoriskt sammanhang som rör lokal livsmedelsproduktion från lantbruk till förädling av råvaror. Gården och kvarnen har sedan 1800-talet

varit kopplad till samma familjeföretag där jordbruket utgjort en egen gren i verksamheten. Gården speglar en framgångsrik lantbruksverksamhet kring sekelskiftet med ett flertal stora och påkostade byggnader. De många välbevarade ekonomibyggnaderna med olika funktioner samt arbetarbostäderna i omgivningen visar på hur ett litet samhälle växte upp kring kvarnen och dess verksamhet och dessa byggnader utgör en viktig miljöskapande faktor. En annan viktig del av miljön utgörs av det lilla mejeriet i tegel med tillhörande ekonomibyggnader intill Suseån, på motsatt sida kvarnen.

Miljön kring Berte har trots senare förändringar en tydlig avläsbarhet där gården, kvarnen och odlingslandskapet bidrar till helhetsförståelsen.

KÄNSLIGHET OCH TÅLIGHET

Miljön har mycket höga kulturhistoriska värden och är sedan tidigare utpekad som en del i uttrycket för riksintressant kulturmiljö. Då förståelsen av det kulturhistoriska sammanhanget bygger på de olika beståndsdelarna; kvarnen, lantbruket, tillhörande ekonomi- och bostadsbebyggelse samt odlingsmarken har miljön som helhet generellt en hög känslighet för förändringar av värdebärande fysiska inslag i miljön så som rivningar och större tillägg inom kulturmiljöområdet. Känsligheten bedöms dock variera inom området.

Inom gränserna för själva planområdet är den äldre bebyggelsen koncentrerad till den västra delen närmst

Suseån. Här finns också många andra värdebärande element så som stenvalvsbron, stenspallare med kedjor samt trappor. Skalan i denna del är överlag något lägre än i övriga planområdet och bebyggelsen har en relativt enhetlig karaktär där tegelarkitekturen dominerar uttrycket. Denna del bedöms utgöra kärnan i den del av riksintresseuttrycket som avser Berte.

Magasinet närmst bron och kontoret är exteriört mycket välbevarade och har en hög känslighet för förändringar. Åtgärder vid dessa byggnader kräver därför långtgående anpassningar. Kvarnen och det äldre magasinet har genomgått större förändringar där årsringarna utgör en del av dess övergripande karaktär. Dessa byggnader har därför en något lägre känslighet för mindre förändringar.

Öster om kvarnen och kontoret dominerar istället moderna storskaliga industribyggnader i ljus plåt vilka omges av asfalt. Här saknas de många tidslager som är synliga i resten av miljön och denna del av området bedöms därför ha en högre tålighet för tillägg och förändringar.

Interiört är byggnaderna kontinuerligt förändrade och inrymmer en modern industriell anläggning, vilket också har möjliggjort kvarnens fortsatta drift. Interiörerna har därför en större tålighet för förändringar under förutsättning att de värdebärande delarna i exteriören inte påverkas.

Exempel från kvarnens interiör som inrymmer en modern industriell anläggning.

Utifrån upplevs kulturmiljön vid kvarnområdet tydligast från nordost och vägen som löper nordost om Berte, från Getinge fram till Berte museum. En annan viktig siktlinje utgörs av vyn från vägen in mot kvarnområdet över stenvalvsbron. Från dessa håll dominerar den äldre tegelbebyggelsen med kontor och magasin intrycket, men ackompanjeras av bron och den höga funktionalistiska betongsilon med neonskylten som utgör ett landmärke i omgivningen.

De små skogspartierna öster om kvarnanläggningen är viktiga för inramning av miljön samt som avgränsning mellan den storskaliga bebyggelsen och kulturmiljöns fortsättning söderut mot Fäbacken och arbetarbostäderna.

Översikt över planområdet. Den del i väster som skrafferats i blått bedöms ha en högre känslighet för förändringar. I öster bedöms området ha en högre tålighet för tillägg och förändringar. De röda pilarna visar viktiga siktlinjer för upplevelsen av kulturmiljön.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN I BEBYGGELSEN

Kontor

Välbevarad villalikhande kontorsbyggnad i tegel med korspostfönster och skivtäckt plåttak som ersatte ett äldre manhus och markerar områdets omvandling från lantbruk till industrimiljö.

Byggnaden bedöms som särskilt värdefull enligt PBL 8:13

Värdebärande detaljer

- Form och volym
- Skivtäckt rött plåttak
- Tegelfasader med bulbfog
- Sidohängda korspostfönster i trä med bågformat överstycke
- Blindfönster
- Dekorativt utformad takfot med pärlspont och profilerade takfotstassar

Magasin

Magasinet utgör ett landmärke och är en viktig del av det första intrycket vid entrén till området. Byggnaden är välbevarad sedan byggnadsåret och har påkostad arkitektonisk utformning med mönstermurat tegel.

Byggnaden bedöms som särskilt värdefull enligt PBL 8:13

Värdebärande detaljer

- Form och volym med sadeltak
- Kvaderstenschuggen granitsockel
- Rött tegel med mönstermurning och klassicistiska detaljer.
- Runda ankarlut
- Skivtäckt plåttak
- Text: Berte Qvarn

Silo

Funktionalistisk industriarkitektur med enkla volymer som visar på efterkrigstidens industriella utveckling. Tornet med skylten utgör ett landmärke i omgivningen.

Värdebärande detaljer

- Form och volym
- Omålade betongfasader
- Regelbundet placerade enlufts-fönster
- Neonskylt på taket

Kvarn/reseri

Områdets äldsta byggnad som är påbyggd samt tillbyggd i flera etapper vilket speglar kvarnteknikens utveckling och behovet av förändring i takt med denna.

Byggnaden bedöms som särskilt värdefull enligt PBL 8:13

Värdebärande detaljer

- Befintliga tegelfasader mot öster och väster
- Form och volym
- Sadeltak täckt av falsad plåt
- Gjutjärnsfönster
- Port
- Stentavlor mot öster

Ovan: Kvarnens fasad mot Suseån.

Överst t.v: Silon reser sig över den äldre tegelbebyggelsen.

Nederst t.v: Detalj från kvarnen/reseriet. Port och stentavlor mot öster.

Renseri/f.d magasin

Magasinet är en del av den äldre tegelbebyggelsen som bär spår av flera etappers om- och tillbyggnader.

Byggnaden bedöms som särskilt värdefull enligt PBL 8:13

Värdebärande detaljer

- Tegelfasader med dekorativ takfot
- Plåttäckt sadeltak åt söder
- Äldre gjutjärns- och träfönster

Verkstad

Verkstaden hör till 1900-talets tillägg i miljön och har enkla funktionalistiska drag. Byggnaden har miljöskapande värde.

Värdebärande detaljer

- Form och volym med flackt sadeltak
- Tegelfasader
- Sidohängda träfönster mot Suseån

Ekonomibyggnad "Brostugan"

Miljöskapande ekonomibyggnad invid entrén till området.

Värdebärande detaljer

- Form och volym med sadeltak
- Fasader med locklistpanel

Ovan: Magasinet som idag delvis är ombyggt till renseri.

Överst t.h: Den lilla verkstadsbyggnaden i tegel.

Nederst t.h: Ekonomibyggnaden kallad Brostugan.

REKOMMENDATIONER

Berte Qvarn bär spår av den industriella utvecklingen i form av flera generationers byggnader med tillhörande om- och tillbyggnader där delar av bebyggelsen är bärande för kulturmiljön och riksintresseuttrycket. De viktigaste beståndsdelarna i miljön bör därför säkerställas genom relevanta skydd. Avgörande för det kulturhistoriska värdet är även den fortsatta driften av kvarnen. Denna aspekt behöver därför vägas in i strategin för att ta tillvara de kulturhistoriska värdena på området.

- Den bebyggelse inom planområdet som identifierats vara av särskilt kulturhistoriskt värde bör omfattas av rivningsförbud och skydds- eller varsamhetsbestämmelser som reglerar de värdebärande exteriöra karaktärsdragen.
- Övrig bebyggelse av kulturhistoriskt värde bör omfattas av varsamhetsbestämmelser.
- Kvarnen bör ges möjlighet att utvecklas, men tillkommande bebyggelse bör främst styras till de områden som bedömts som mindre känsliga ur kulturmiljösynpunkt.
- Övriga miljöskapande detaljer inom planområdet så som murar, trappor och terrasser bör bevaras.
- För att kulturmiljön som helhet ska upprätthållas bör omkringliggande bebyggelse utanför planområdet vårdas och bevaras.

FÖRSLAG TILL SKYDDS- OCH VARSAMHETSBESTÄMMELSER

Rivningsförbud (PBL kap 4 §16 punkt 4)

r – byggnaden får inte rivras. (Kontor, magasin, kvarn/reiseri & reiseri/f.d. magasin)

Varsamhet (PBL kap 4 §16 punkt 2)

k1- Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som ska bibehållas till sin karaktär med avseende på volym, proportioner, fönsterindelning, tak- och fasadmaterial, färgsättning samt detaljeringsnivå. Fönster ska vara sidohängda korspostfönster i trä enligt ursprungligt utförande. Taket ska vara falsad röd plåt. (*Kontor*)

k2- Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som exteriört ska bibehållas till sin karaktär med avseende på volym, proportioner, indelning, fasadmaterial samt fasadutsmyckning med texten ”Berte Qvarn AB”. Fönster ska vara spröjsade gjutjärnsfönster enligt befintlig indelning. Taket ska vara falsad plåt. (*Magasin*)

k3 – Kulturhistorisk/miljömässigt värdefull byggnad. Volym, proportioner och fasader av omålad betong ska bibehållas. (*Silo*)

k4- Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som exteriört ska bibehållas till sin karaktär med avseende på volym, proportioner, indelning, fasadmaterial samt fasadutsmyckning med stentavlor. Fönster ska vara spröjsade gjutjärnsfönster enligt befintlig indelning. Taket ska vara falsad plåt. (*Kvarn/reiseri*)

k5- Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som ska bibehållas till sin karaktär avseende befintliga äldre tegelfasader och fönster. Volym och form på byggnadens äldre delar ska i huvudsak bevaras. (*Reiseri/f.d. magasin*)

k6 – Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som exteriört ska bibehållas till sin karaktär. Fasader ska vara slamfärgsmålade locklistpanel. (*Ekonomibyggnad ”Brostugan”*)

k7 – Kulturhistoriskt/miljömässigt värdefull byggnad som exteriört ska bibehållas till sin karaktär avseende tegelfasad och fönsterindelning mot väster. (*Verkstad*)

Skydd av kulturvärden (PBL kap 4 §16 punkt 3)

q1- Befintliga tegelfasader med detaljer, listverk och ankarslutska bevaras. (*Magasin, kontor & kvarn/reiseri*)

q2 Kulturhistoriskt och miljömässigt värdefull bro bevaras. Bron ska bibehållas till sin ursprungliga karaktär med avseende på volym, proportioner och material. Senare tillkommen förhöjning av räcken får ändras. (*Stenvalvsbro*)

KÄLLOR

Arkiv

Berte Qvarns AB:s arkiv, Hallands näringslivs arkiv

Brandförsäkringsverkets arkiv:

<https://www.brandverket.se/arkivet/>

Bygglovsarkivet, falkenbergs kommun

Kulturmiljö Hallands arkiv

Lantmäteriet, historiska kartor

<https://historiskakartor.lantmateriet.se/>

Litteratur

Bierke, Nils S:son (1912). Berte qvarn aktiebolag 1912. Utställningen i Halmstad.. Falkenberg: Falkenbergs-postens tryckeri

Joelsson, Lotta (1994). 425 år kring en gammal qvarn. Halmstad: Byrån 1 & 2

Stenström, Asta (1961). Berte, Slöinge socken, Halland. Halmstad.

Stenström, Nils G. (1993). Berte kyrkokvarn i Slöinge ; Sanningen om Berte kyrkokvarn och dess åboar. Göteborg: N. Stenström

Stenström, Olof (1970). Berte Qvarn 400 år: bygd och människor i samarbete. Slöinge: Utg

RAPPORTER KULTURMILJÖ HALLAND 2022

- 2022:1 Fortsättningen av den arkeologiska utredningen inom Norra Villmanstrand, Halland, Halmstad kn, Snöstorps sn 2021.
- 2022:2 Tre fornlämningar inom Trönninge 2:27, L2020:3647, L2020:3649, L2020:3653, Arkeologisk förundersökning.
- 2022:3 Skogskyrkogården i Falkenberg, kulturhistorisk inventering
- 2022:4 Alafors kvarnsmiljö, antikvarisk utredning inför förbättrad fiskvandring
- 2022:5 T4 Hässleholm, Matsalen, antikvarisk förundersökning
- 2022:6 Arkeologisk utredning 2021 inför den nya Slottsmöllebron, Halmstad 9:14 och Halmstad 10:26 m fl
- 2022:7 Köinge kyrka, Utvändig renovering, antikvarisk medverkan
- 2022:8 Arkeologisk utredning inför solkraftspark i Harplinge. Harplinge sn, Arkeologisk utredning steg 1
- 2022:9 Övraby VA, Övraby socken, Halmstad 9:26, Arkeologisk utredning 2021
- 2022:10 Tidigmoderna odlingslager och bebyggelseämningar i kvarteret Grev Kristoffer, Halland, Halmstad, Fastigh. Grev Kristoffer 10 och 13, RAÄ 44:1/L1997:3939, Arkeologisk schaktningsövervakning 2020
- 2022:11 Skottorps slott, Renoveringsåtgärder 2020-21, Antikvarisk medverkan
- 2022:12 Eskilstorp, planutredning
- 2022:13 Tingshuset, Höken 3, Laholm. Antikvarisk förundersökning
- 2022:14 Varbergs kyrka, antikvarisk förundersökning
- 2022:15 Armékåren 14, antikvarisk förundersökning
- 2022:16 Morups kyrkogård, uppdatering av kulturhistorisk dokumentation och bevarandeplan
- 2022:17 Tönnersjö kyrka, renovering av golv m.m
- 2022:18 Arkeologisk förundersökning av L1997:7567, Landa socken, Sintorp 3:6
- 2022:19 Teater Storan, Svärdet 8, Antikvarisk medverkan
- 2022:20 Centralskolan, Tvååker. Antikvarisk förundersökning
- 2022:21 Från stenålder till vikingatid i Hunnestad. Halland, Hunnestad sn, Arkeologisk förundersökning av L2020:6458
- 2022:22 Hasslövs kyrkogård, uppdatering av bevarandeplan
- 2022:23 Växtorps kyrkogård, uppdatering av bevarandeplan
- 2022:24 Fiberledning vid Norre Port, Halmstad 5:1, RAÄ 44:1/L1997:3939, Arkeologisk schaktningsövervakning 2022
- 2022:25 Fiberledning i Klostergatan, Halmstad 5:1, RAÄ 44:1/L1997:3939, Arkeologisk schaktningsövervakning 2022
- 2022:26 Gällareds kyrka, dränering, antikvarisk medverkan
- 2022:27 Elskåp vid Lilla Torg, Halmstad 5:1, RAÄ 44:1/L1997:3939, Arkeologisk schaktningsövervakning 2021
- 2022:28 Gunnarsjö kyrkogård, uppdatering av bevarandeplan
- 2022:29 Tröinge 2:21 och 3:107, Falkenberg, Vinbergs sn, Tröinge 2:21 och 3:107, Arkeologisk utredning 2022
- 2022:30 Slöinge kyrka, styrsystem, antikvarisk medverkan
- 2022:31 Under granarna i Älvasjö 1:3, Övraby sn, Halmstad kommun, Älvasjö 1:3, Arkeologisk utredning 2022
- 2022:32 Krummakeriet, Lerkvarnen 22 Laholm, antikvarisk förundersökning
- 2022:33 Stråvalla kyrka, vård- och konserveringsåtgärder, antikvarisk medverkan
- 2022:34 Prästgården, Kyrkans hus, Sankt Nikolaus 17 Halmstad. Antikvarisk konsekvensbeskrivning
- 2022:35 Trädgården 8 m.fl., Falkenberg. Kulturmiljöutredning
- 2022:36 Stråvalla kyrka, fasad, antikvarisk medverkan
- 2022:37 Värö kyrkogård, konservering av äldre gravvårdar, antikvarisk medverkan
- 2022:38 Stafinge kyrkogård, Kulturhistorisk dokumentation och bevarandeplan
- 2022:39 Två provgropar i kvarteret Kräften, Laholms stad, Kv. Kräften, Arkeologisk förundersökning 1994
- 2022:40 Tyghuset 6, antikvarisk förundersökning och konsekvensanalys
- 2022:41 Knobesholm, vattenvårdsåtgärder
- 2022:42 Slättåkra – fyra fornlämningar i Suseåns dalgång Halland, Slättåkra socken, Arkeologisk undersökning 2020
- 2022:43 Från brons till järn en boplatz vid Laxbutiken. Skrea socken, Arkeologisk förundersökning 2021
- 2022:44 Skrea 6:45-2, Skrea socken, Skrea 6:45-2, Arkeologisk utredning 2022
- 2022:45 Elledning i Bastionsgatan, Halmstad 5:1, RAÄ 44:1/L1997:3939, Arkeologisk schaktningsövervakning 2021
- 2022:46 Kvarndalen i Ulvatorpsbäcken, underhållsåtgärder
- 2022:47 Falkenbergs rådhus, fasadrenovering
- 2022:48 Utredning inom Elestorp 7:445, Halland, Tjärby sn, Elestorp 7:445, Arkeologisk utredning 2022
- 2022:49 Okome kyrka, högtalare
- 2022:50 Sankt Nikolai kyrka, antikvarisk förundersökning
- 2022:51 Skottorps slott, Renoveringsåtgärder - trädgårdsmästeriets magasin
- 2022:52 Grävruator vid återinvigning av Lugnarohögen 12 juni 2022, Halland, Hasslövs socken, Hasslöv 1:26, Publik arkeologisk undersökning 2022
- 2022:53 Staffens hembygdsgård, stråtak
- 2022:54 Slamsugning under golv i färgeribyggnad, Falkenberg, Vitan 9, RAÄ Falkenberg 16:1, L1997:2181, Arkeologisk undersökning
- 2022:55 Norra station, antikvarisk förundersökning. Halmstad 5:6.
- 2022:56 Skottorps slott - Trädgårdsmästarbostaden
- 2022:57 Kulturhuset, Folkparken 3, Halmstad, rivningsdokumentation
- 2022:58 Vessige kyrka, tornhuv och fönster
- 2022:59 Ljungby kyrkogård, uppdatering av kulturhistorisk bevarandeplan
- 2022:60 Bastionen i Norre katts park, kulturhistorisk utredning
- 2022:61 Tönnersjö kyrkas tidigmedeltida västmur med portalöppning, Arkeologisk undersökning 2020
- 2022:62 Vinbergs kyrkogård, uppdatering av kulturhistorisk bevarandeplan
- 2022:63 Gravhögen i Rotorp, Halmstad 3:20, L1997:5098, Arkeologisk förundersökning 2021
- 2022:64 Inför våtmarksområde i Galtabäck. Varbergs kn, Tvååker sn, Galtabäck 2:4, Arkeologisk utr. 1 2022
- 2022:65 Linnås 1:9, Hylte kommun, Långaryd socken, Linnås 1:9, Långaryd socken, Arkeologisk utredning 2022
- 2022:66 Hjuleberg - Solcellspark, Abilds socken, hjuleberg 2:1, Miljökonsekvensbeskrivning 2022
- 2022:67 Femsjö skolor - fönsterrenovering, antikvarisk medverkan

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM

POSTADRESS: TOLLSGATAN 7 | 302 32 HALMSTAD | TEL: 035-19 26 00

E-POST: KANSLI@MUSEUMHALLAND.SE | HEMSIDA: WWW.MUSEUMHALLAND.SE